

MÛRÂD-NÂME'DE YER ALAN TÜRK ATASÖZLERİ

Nesrin FEYZİOĞLU*

Özet : Murâd-Nâme, Bedr-i Dilşad'ın 830/1427 yılında yaptığı, Farsça mensur nasihat-nâme olan Kâbus-nâme'nin manzum bir Türkçe tercümesi olup, Sultan II. Murad'a ithaf edilmiş bir mesnevidir. Türkçeye 6-7 kez çevrilmiştir. Yazılışından 350 sene sonra Bedr-i Dilşad tarafından bir kez daha Türkçeye çevrilmiştir. Bir nasihat-nâme olduğu için yer yer atasözleri kullanılmıştır. Bu çalışmada Murâd-nâme'de yer alan atasözleri derlenmiş, atasözlerinin bugünkü karşılıkları, kullanımları tespit edilerek bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bedr-i Dilşad, Murâd-Nâme, atasözleri,

Murâd-Nâme, Bedr-i Dilşad'ın 830/1427 yılında yaptığı, Farsça mensur nasihat-nâme olan Kâbus-nâme'nin manzum bir Türkçe tercümesi olup, Sultan II. Murad'a ithaf edilmiş bir mesnevidir. Türkçeye 6-7 kez çevrilmiştir. Yazılışından 350 sene sonra Bedr-i Dilşad tarafından bir kez daha Türkçeye çevrilmiştir. Eser 51 bâbdan oluşmaktadır. Ayrıca içinde 48 hikâyeyi barındıran Murâd-Nâme, Kabus-Nâme'nin bir tercümesi olmaktan ziyâde şerhi gibidir.¹

Murâd-Nâme, nasihat-nâme, siyâset-nâme, fütüvvet-nâme ve ansiklopedik özellikler taşıyan bir eserdir. Babanın oğula, komutanın askere, mürşîdin mürîde, hocanın talebeye, imamın cemâate, ...vereceği tavsiye ve öğütleri derleyen bu eserlerin amacı okuru hayat karşısında hazırlamak, yetiştirmektir. Bu sebeple nasihat-nâmelerde yer alan, teklif edilen fikirler, âyet, hadis, atasözü ve vecîzelerle desteklenerek ele alınmıştır. Ancak eser bir nasihat-nâme olduğu için vezin ve kafiye zorunluluğundan dolayı bazı atasözlerinde kelime düzeyinde bazı değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Eserde bazı atasözlerinin başında “dimişler”, “meseldür” gibi ibareler yer alır.

Sultan II. Murâd'a hitaben yazılmış olması ve çevrildiği orijinal eser olan Kabus-Nâme'nin yazarı Keykavus'un da asıl amacının oğlu Geylân Şâh'ı ahlâkî, dinî, sosyal ve siyâsal açıdan yetiştirmek olduğu için eser, öncelikle bir siyâset-nâme karakteri taşır. Siyâset-nâmeler özellikle devlet bilgisi içermekle beraber ahlâk eserleri arasında da yer alırlar. Atasözleri, eserin ikinci bölümünü oluşturan 51 bâblık bölümde kullanılmıştır.

Eserde 58 Türkçe atasözü tespit edilmiştir. Bunun hâricinde Arapça atasözleri, hadîsler ve bazı filozoflara ait hikemî sözlerin de amaç doğrultusunda kullanıldığı görülür. Ankara Millî Kütüphanesi'de bulunan ve müellif hattı olan nüsha, eski Anadolu Türkçesi ile yazılmıştır. Kendisini Bedr-i

* Y.Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, K.Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD.

¹ Âmil Çelebioğlu, “Kabus-nâme Tercümesi Murâd-nâme'ye Dâir”, Türk Kültürü, Ekim 1978, sa: 192, s. 719-728

Dilşâd bin Muhammed bin Oruç Gâzi bin Şaban olarak tanıtan yazar, eserin sebab-i telif kısmında, doğum tarihini 807/1404-5 olarak verir. Yaptığımız incelemede, atasözleri önce Murâd-nâme’de yer alış biçimleri ile verilmiş olup, altında çeşitli kaynaklardan derlenmiş şekilleri ve bugünkü kullanılış biçimleri gösterilmiştir.

Atasözleri, Dîvân-ı Lugâti’t-Türk’de saw olarak geçmektedir...Arapça karşılığı, Besim Atalay tarafından, “Atalar sözü; darbı mesel” olarak Türkçeleştirilmiştir.²

Türk kültürünün en temel eserlerinden olan Dîvânü Lugâti’t-Türk’ün 1. cildinde 163, 2. ciltte 51, 3. ciltte 104 adet olmak üzere toplam 318 adet “sab” atasözü yer almaktadır. Bunlardan üçü atasözü kelimesi ile karşınmasına rağmen, lugâtte geçen bazı kelimelerin cümle içindeki kullanılışlarını örneklemek için kurulmuştur. “Ol keçişni sub ilette” (1/369), “Ol kulın tepik tepdi” (1/386), örneklerinde olduğu gibi. Bu gibi kullanımlar ayrı tutulunca geriye 315 atasözü kalmaktadır.

Atasözleri, “...bir yandan sözlü olmalarına rağmen elinden tuttukları zamanın uzunluğu, diğer yandan evrensel değerleri ifade etmenin de ötesinde içinde doğup yaşadıkları ve yaşattıkları sosyo-kültürel dokunun oluşum ve gelişim süreci hakkında verdikleri bilgiler bakımından son derece önemli bir yere sahiptirler.”³

Murâd-Nâme’de yer alan atasözlerinden bazıları, Dîvânü Lugâti’t-Türk’te, lugatin yazıldığı dönemin dil özellikleri, farklı ifade biçimleri ve ufak anlam değişiklikleri ile yer almaktadır. Örnek olarak “ Edgölükni suw adaqında kemiş başında tile”⁴ / “İyiliği suyun dibine at o yine suyun üzerinde görünür olup yüzer.” Atasözü verilebilir.

DLT’de yer alan bu atasözlerinin bazılarında ifade değişiklikleri görülse de anlam benzerliği korunmuştur. Bu atasözlerinin bir bölümü günümüzde Anadolu’da yaşamaktadır. Ancak günümüze gelinceye dek de bazı değişikliklere uğramışlar ve ilk şekillerini koruyamamışlardır. “Bazı atasözlerinin bugünkü dilimizle büyük ölçüde benzerlik göstermesi, bunların Türkistan’ın batı topraklarında derlendiğinin işareti olarak kabul edilmelidir.”⁵

Bir dilin öğrenilmesinde deyim ve atasözlerinin ne kadar önemli olduğu, Dîvân ü Lügati’t-Türk’ün tanziminden anlaşılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut, kelimelerin sözlük değerlerini verirken, onlara uygun deyimlere ve yer yer de atasözlerine başvurur. Nitekim “Dîvân ü Lügati’t-Türk, Türkçe kelimeleri ve

² Saim Sakaoglu, “Dîvânü Lugâti’t-Türk’deki Atasözlerinin Anadolu’daki İzleri”, Dîvân ü Lugâti’t Türk Bilgi Şöleni Bildirileri, Türksöy Yay. 7-8 Mayıs 1999, Ankara, s.36

³ Özkul Çobanoğlu, Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü, Atatürk Kültür Merkezi Başk. Yay. Ankara 2004, Söz Başı

⁴ Kaşgarlı Mahmut, Divanu Lugat’t-Türk, (Çev. Uyarlama, Düzenleme Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser) İstanbul, 2005, s.302

⁵ Saim Sakaoglu, agy. s.38

onların anlamlarını Arapça olarak kuru bir şekilde sıralayan basit bir sözlük değil, bugünkü anlamda pedagojik boyutu olan bir dil kılavuzudur.”⁶

Murâd-Nâme’de yer alan atasözleri :

1- *Evet âkıla bir işâret yiter. (22/691)⁷*
Delâlet gerekse ibâret yiter.

Akil olana bir işaret yeter./Akıllıya işaret, deliye kötek. İHS⁸ 471

2- *Ki yağ düşman olduğu akl ehlinün (268/8022-8023)*
Sözi söylemeklikde nakl ehlinün
Akılsız kişi sanar yar olmadan
Diyeyim eğer eydür isen neden
Anun çünkü Ahmed aleyhi’s-selâm
Bu ma’nide yâd eylemişdür kelâm
Adâvetü’l-âkili hayrun min sadâkati’l-câhil.

Akıllı düşman akılsız dosttan yeğdir./Akıllı olsun düşman olsun.TDK-1⁹
Akılsız/budala dosttan akıllı düşman yeğdir/(daha) hayırlıdır. Akılsız dostun olacağına akıllı düşmanın olsun. İHS 479, RS¹⁰ s. 28, MS

3- *Ya sabr ide ya hâsıl eyleye zer (50/16149)*
Eğer sabr u zer yoksa ide sefer

Âşık ya sabır, ya sefer. /Âşık sabırsız olur. Âşık ya sabır ya sefer gerektir.¹¹

4- *Ölürlerse dostluk oğullarına (272/ 8130)*
Kala sonra mîrâs ola varına
Nitekim buyurdu resûl-i ilah
Ki oldur iki âlem içinde şâh
Kale’n-nebiyyü aleyhi’s-selâm
El hubbu yetevâres

Ata dostu oğula mirastır./Baba sanatı oğula mirastır. ÖAA¹² 401

⁶ Timur Kocaoğlu, Modern Dilbilim Açısından Divanü Lugati’t-Türk’e Bir Bakış, Dîvânü Lugati’t-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri, 7-8 Mayıs 1999 Ankara Türksöy, TDK Yay. s.49

⁷ İlk rakam yaprak, ikincisi ise beyit numarasıdır.

⁸ İHS: İsmail Hilmi Soykut, Türk Atasözü Hazinesi, İstanbul 1974

⁹ Türk Dil Kurumu Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1963-1972

¹⁰ RS: Ragıp Soysal, Türk Atasözleri Ankara 1971

¹¹ Metin Yurtbaşı, Sınıflandırılmış Türk Atasözleri, Özdemir Yayıncılık, Ankara 1994, s.33

¹² Ömer Âsım Aksoy, Atasözleri Sözlüğü, Ankara 1965

5- *Ki dönderimez anı agyâr ü yâr* (129/4054)
Birisi dinilmiş söz ikincisi
Atılmış ok olmuşdur

Atılan ok geri dönmez./Atılan adım geri alınmaz. RS s. 57
Attığın okun varacağı yeri bilmen gerek.¹³
Ok yaydan çıktı. MNÖ¹⁴ 6585, Ş 809, EKE 191:9, FFT 13022

6- *Meseldür ki az çoğu getürmeğe* (247/7119)
Gider kim gide yogı getürmeğe

Az çoğu getirmeye gider. / Azca nereye, çokçanın yanına. İHS1259
Aza kanaat, çoğa bereket. RS s.66

7- *Ki ihsânlar itmek belâ redd ider* (76/2361)
Belâlar yolını sana sedd ider

Sadaka kaza savar. MNÖ 6968/Sadaka verenin ömrü uzun olur. İHS 4009,
FFT¹⁵ 13792, RS s. 354, AME¹⁶, Ts, MNÖ 6969

8- *Azacuk tama çok ziyân arturur* (242/6952)
Kanâ'at evet tende cân arturur

Az tama çok ziyan getirir./Az tamah çok bela/ziyan getirir. MNÖ 1059, Ş 139,
İHS 4890

9- *Dimişler bahâdır elinde kılıç* (76/23699)
Ne denli kısıysa uzar iki biç

10- *Dahi hiç iş yok hatâsuz ola* (13/422)
Yine bal yok kim belâsuz ola

Belasız bal olmaz. / Bal istedik belaya düştük. MNÖ 1181, AVP¹⁷
Bal isterken bela buldum. RS s.74, VI¹⁸ 541, MNÖ 1182, FFT 2431. EKE¹⁹
34:19

¹³ Metin Yurtbaşı, a.g.e s. 261

¹⁴ MNÖ: Mustafa Nihat Özün, Türk Ata Sözlere, İstanbul 1952

¹⁵ FFT: Feridun Fâzıl Tülbentçi, Türk Atasözlere ve Deyimleri, İstanbul 1963

¹⁶ AME: Ahmet Mithat Efendi, Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye, İstanbul 1871

¹⁷ AVP 1, : Ahmet Vefik Paşa, Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye, İstanbul 1852

¹⁸ VI: Veled İzbudak, Atalarsözü, Ankara 1936

¹⁹ EKE: E. Kemâl Eyüpoğlu, Şiirde ve Halk Dilinde Atasözlere ve Deyimler, İstanbul 1973

Bal yedik belaya düştük. RS s.74, HKK²⁰

Bal yiyen belasını çekmek gerek. VI 547, MNÖ 1186, FFT 2440, RS 74, EKE 34:22, İHS 1006

11- *Sorup öğrenen kimse muhtârdur* (99/3104)

Evet câhil olmak ulu ardur

Bilmemek ayıp değil, sormamak ayıp./İnsana bilmemek ayıp değil, sormamak ayıp.RS s. 238 Bilmemek ayıp değil, sormamak, öğrenmemek ayıp.AB²¹, ÖAA 593, İHS 2721, FFT 3019, RS s. 84, EKE 41:3

12- *Bin dostun cem' olduğın bir düşmen ider târ ü mâr* (275/8232)

Düşmen kazanmak şûm olur sen dostlar kıl ihtiyâr

Bir hor düşmen şerrini bin dost def' eyleyemez

Her kim azîz olmak diler dostlara kıl sun i'tibâr

Bir hor düşmân şerrini bin dost def' eyleyemez

Bin dost az, bir düşman çok./Bin dost az, bir düşman çok(tur).MA²², SK²³, İHS 2809, RS s. 84, MNÖ 1485, FFT 3033, KM²⁴, EA²⁵ EKE 41:16, ÖAA 596

13- *Eğer top dokunursa birisine* (75/2308)

Yiter bir gözi bakmağa issine

Bir başa bir göz yeter./Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz (Bir başa iki göz) gerek. ÖAA 612, RS s. 86, İHS 1473, MNÖ 1517, EKE 42:11

14- *Bugün bitir işi koma yarına* (76/23509)

Ki şâh olasın illeriün varına

Bugünün işini yarına bırakma./Bugünkü işini feryaya/ferdaya salma.FFT 3672, MNÖ 1826

Bugünkü/bugünün işini yarına/sabaha bırakma/koyma. ÖAA 708, Ş 1297, İHS 1046, MNÖ 1827, FFT 3673, RS s. 100, EKE 49:23

15- *Kesemedüğü eli öpmek gerek* (274/8199)

Bu işe evet yüreği bek gerek

²⁰ HKK: Hüseyin Kâzım Kadri, Türk Lugati, 1927-1928

²¹ AB: A. Baha, Halk Bilgisi Haberleri, No: 22... İstanbul

²² MA: M. Âgâh, Atalar Dilinden, İstanbul 1928

²³ SK: Sâdi G. Kıvrımlı, Atalar sözü, İstanbul 1939

²⁴ KM: Kaşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugati't-Türk, 1071

²⁵ EA: Edîb Ahmet Yüknekî, Atabetü'l-Hakayık

Bükemediğin (ısramadığın) eli öp./İsramadığın eli öp.FFT 8837
İsramadığın/bükemediğin eli öp de başına ko/koy.EKE 133:11, ÖAA 1490, RS s. 230

Kesemediğin eli öp (de) başına/alnına ko/ koy. Vİ 62, Ş 3040, MNÖ 5443-5444, EKE 156:32, FFT 10616, RS s. 278

Kesemediğin eli öpüp başına komalı.

Kesemediğin eli öp/öpüp başına koy/koymalı/komalı. TS²⁶, FFT 10617-10618, RS s. 278, MNÖ 5445

Kesemediğin eli öp/öpüp başına komalı/koymalı. Vİ 62, Ş 3040, RS s. 278, AME

16- *Bu kez bakmayınca koyuna şoban (51/1641)*

Kimin bir harâmî kimin kurt alur.

Çobansız koyunu kurt kapar./Sürüden ayrılan koyunu/kuzuyu, kurt kapar.AN²⁷, FFT, 14753-14754, EKE 217:12, RS s. 374, MNÖ 7421, Ş 2230

Sürüden ayrılan/ayrılan kuzuyu/koyunu kurt kapar. MNÖ 7420, İHS 5071, RS s. 374, MS, ÖAA 2326

17- *Senün düşmân üstüne gâlib ola (276/8255-6)*

Helâk eylemekliğe tâlib ola

Kaçıp kurtulbilmen erlikdürür

Deminde kaçmak dahi erliktendir./Deminde dahi kaçmak erliktendir. Vİ 514, MNÖ 2458, EKE 66:10, RS s. 129

Düşman çok olunca kaçmak (da) mertliktir.MNÖ 2923, EKE 81:2

18- *Şu kim denge kıymaya dirhem yimez (22/711)*

Eyü söyleyen kimse derhem yimez.

19- *Ki deryânun assı ancak dize (7030-31)*

Geliür didiler ben de didüm size

Ziyânı evet çak boğaza çıkar

20- *Dilin cirmi azdur evet cürmi çok (111/3493)*

Dilinden emîn olmuş âdemi yok

Dilin cirmi küçük, cürmü büyük./Dil küçük, cürmü büyük. RS 138

Dilin cismi küçük, cürmü büyük/büyüktür.ÖAA 960, RS s.138, İHS 820, FFT 5239, EKE 72:26

²⁶ TS: Tekezâde M. Sâid, Durûb-ı Emsâl-i Türkiye, Yahut Atalar Sözü, İstanbul 1985

²⁷ AN: Ahmet Nazîf Efendi, Ukudu'l-Leal fi Tercemeti'l-Emsâl, İstanbul, 1722

Dilin cismi küçük, cürmü büyük.MNÖ 2637

21- *Ki her ne iderse bulsar kişi (27/875)*
Eğer irkek ola iden ya dişi

Eden bulur./Etme bulma dünyası. ÖAA 1187, İHS 7867, FFT 6701, EKE 95:53,
Etme bulma dünyasıdır bu. İHS 2867, RS s. 175

22- *Meseldür ki eğri biten ağacı (106/3331)*
Meğer yona togrulta dülger hacı.

Eğri dikilen taze nihâl, büyürse doğrulmak muhal.FFT 5907, Ts /Eğri ağacın gölgesi de eğri olur. İHS 4792

23- *Hıyânet emânetde key şûm olur (87/2699)*
Kim iderse sonucu mahrûm olur

Emanete hıyânet/ihanet olmaz. AME, ÖAA1113, MNÖ 3223, Vİ 73, Ş²⁸ 542, İHS 3009, RS s. 164, İHS 3708, FFT 6326, EKE 9039

24- *Dimişler ki evvel gerek yahşi câr (264/7101)*
Ana yiltenub satın alma dâr

Ev alma, komşu al./Ev alma (kendine) komşu al. İHS 3273, FFT 6711-6713, EKE 95:61, RS s.175, ÖAA 1193, MNÖ 3435, Ş 553

25- *Dimişler ki mahfûz idiser firâr (148/4666)*
Evet yazılan nesne dutar karar

Yazılan bozulmaz./Yazılan bozulmaz. RS s. 414, İHS 533, FFT 16573, EKE 241:28
Yazılmış da bozulmuş/yuyulmuş yok. KM, EA, İHS 534, FFT 16575-16576, MNÖ 8230, Vİ 325, EKE 241:30-31

26- *Gözün bağla andan ki unuda dil (50/1604)*
Gözetmese göz olur âsûde dil

Göz nereye bakarsa, gönül oraya akar. Göz bakar, can çeker./TDK-2 s. 51
Göz görür, gönül ister/çeker/sever. (derler) Ş 3285, MNÖ 3859, İHS 3857, FFT 7555, FFT 7556, EKE 109:6, RS s. 195, ÖAA 1303

²⁸ Ş: İbrahim Şinâsi, Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye, İstanbul 1864, 1871

Göz görür can/yürek ister/oynar. EKE 109:4, TDK-1 s. 128

27-*Niçe gün anun yüzine bakmadı (108/3381)*
Gözi bakmamagın gönül akmadı

Göz görmeyince, gönül katlanır./Göz görmeyince gönül katlanır/inanmaz. RS s. 195, Ş 3286, Ç, İHS 1015, FFT 7552, MB²⁹, EKE 109:2, ÖAA 1302

28- *Anun çünkü her rence imkân var (266/7737)*
Devâ eyleyeler bu derde yarar.

Her derdin bir dermanı vardır. /Devasız dert olmaz, (dertsiz deva) EKE 69:4, RS s. 133, MNÖ 2520, Ş 1909

29- *Yimişsüz ağacdur hünersüz kişi (96/2979)*
Hünersüz kişilerin onmaz işi

Hünersiz adam meyvesiz ağaca benzer. /Hünersiz adam meyvesiz ağaç/meyvesiz ağaca benzer.Ş 3753, MNÖ 4579, İHS 3440, FFT 8808, EKE 132:41

30- *Kılur dostu dost ârâste (267/7775)*
Yiter âkile dost ana ata

İnsana ana, ata gibi yar olmaz./Bağdat gibi diyar/şar, ana/kardeş gibi yar olmaz. İHS 2147, TDK-1 s. 57
Bağdat kimi şehir olmaz, kardeş kimi yar olmaz, ana baba bir yerde bulunmaz. TDK-1 s. 57

31-*Dimeyeceği kim ki söyler ise (247/7133)*
Ya itmeyecek işi eyler ise
Dinilmeyecek söz işitse gerek

İstedliğini söyleyen, istemediğini işitir./İstedliğini söyleyen/söyliyen istemediğini işitir. RS s. 244, HKK, NK³⁰, Ş 592, MNÖ 4821, İHS 4757, FFT 9314, EKE 139:27, ÖAA 1565

32-*Teni câna fermân-ger eyleyigör (100/3138)*
Eyi söyle eyi eşit eyi gör

²⁹ MB: Mustafa berker, Kırım Atasözleri, Türk Folklor Araştırmaları, İstanbul 1952-1955

³⁰ NK: Nuri Katurcıoğlu, Ün Mecmuası, İsparta Halkevi, No 41

İyi söylersen/söyleyen iyi işitir, kötü söylersen/söyleyen kötü işitir/işitirsin.
AME, EKE 143:13, MNÖ 4940, Ş 755, FFt 9539, RS s. 254, TS, DA
Kötü söyleyen iyi işitmez. RS s. 302, ON, EKE 171:27
İyi söyle, iyi işit./İyi söyle iyi işit.FFT 9538, EKE 143:12, RS s. 254
İyi söylersen/söyleyen iyi işitirsin/işitir, kötü söylersen/söyleyen kötü işitirsin/işitir.AME, EKE 143:13, MNÖ 4940, Ş 755, FFt 9539, RS s. 254, TS, DA³¹

33- *Ki hoşlık bulırsardur eylik iden (99/3079)*
İşitmiş idüm bu uzun yankudan

İyilik eden iyilik bulur./İyilik dile, iyilik bul.
İyilik eden iyilik bulur, kötülük eden kötülük bulur.
İyilik eden iyilik bulur. MNÖ 4946
İyilik eden kemlik bulmaz. İHS 2691, FFT 9555, RS s. 253
İyilik et, iyilik bul. FFT 9560, RS s. 253

34- *İd eyelügi suya bırak didiler (99/3080)*
Gelür sana sanma ırak didiler

İyilik yap, denize at, balık bilmezse Hâlik bilir.³²
İyilik et/eyle suya /denize sal (eğer) iyilik iyilik ise o seni arar bulur. EKE 144:4, MNÖ 4948, Vİ 16, FFT 9565

35- *Kişiler ayâlinün alması güç (294/7196)*
Evet bislemekliği âsân olur

Kişi ayali almak çetin, beslemek kolay olur./Kişiyi alması güç, geçinmesi kolay.TDK-2 s. 68

36- *...Ki er bilmediğine düşmân olur (249/7196)*

Kişi bilmediğine düşmandır./Kişi bilmediğine düşman kesilir.³³
İnsan bilmediğinin düşmanıdır. Rs. S. 238

37- *Su içme fuka' içme çıkıncağız (67/2060)*
Sabır eyle senden alıdur bogaz

³¹ DA: demir Alp, Türk Darbimeselleri Yahut Atasözleri, İstanbul 1933

³² Metin Yurtbaşı, a.g.e, s. 170

³³ Metin Yurtbaşı, a.g.e, s. 61

Kişinin boğazı kendinden aşağı gerek./ Kişinin boğazı kendinden aşağı gerek.
FFT 11051

38- *Ki konşu hakkı Tanrı hakkıymiş (277/8302)*
Diyenler bu sözi ne gökçek dimiş

Konşu hakkı Tanrı hakkı gibidir./Konşu/konşu hakkı, Tanrı hakkıdır/hakkı gibidir. TS, Ş 2928, MNÖ 5703, İHS 3274, RS s. 293, ÖAA 1847, EKE 167:41, FFT 11130-11131

39- *Konuga kim olursa ikrâm idiün (43/1370)*
Mükerremliği ana ilzâm idiün
Eğerçi ki ol kimse kâfir ola.

Konuğa hürmet eyle, eğerçi kâfir olsa da. /Konuğa hürmet eyle, eğerçi kâfir olsa da. MNÖ 5729, HZ³⁴, İHS 3302, EKE 168:26

40- *Yavuz söyleyen, yavuz işidiser (111/3495)*
Yavuzlugıla pes ne iş idiser

Kötü söyleyen, kötü işidir./İstedigini söyleyen, istemedigini işidir. RS s.244, HKK, NK, Ş 592, MNÖ 4821, İHS 4757, FFT 9314, EKE 139:27, ÖAA 1565

41- *Kımar oynayan kimse müdbîr olur. (54/1748)*
Yakası iki olmaz bir olur.

Kumarbazın iki yakası bir araya gelmez./Kumarbazın iki yakası bir araya gelmez. MNÖ 5922, EKE 173:24, RS s. 304, TS, DA, FFT 11545

42- *Dimezler mi kim kuru katında yaş (82/2555)*
Bile yanısardur bu sır oldı fâş
Kurunun yanında yaş da yanar./Kuru yanar, yaş beraber.³⁵

43- *Muhannetlugıla diri kalmadan (43- 77/23793)*
Yig ölmek ki topraga düşe beden

Muhannet köprüsünden geçmektense, düşüp suda boğulmak yeğdir./Geçme nâmert köprüsünden, ko aparsın su seni. Ş 3220, MNÖ 3681, FFT 7173, EKE 102:9

³⁴ HZ: H. Zeyneli, Azərbaycan Atalarsözü, Azərbaycan Tədkik və Tətebbular Cəmiyyəti Bakı

³⁵ Metin Yurtbaşı, a.g.e s. 249

44-*Ki her teşne su bulsa içse gerek* (282/8461)
Ne ekse kişi anı biçse gerek

Ne ekersen, onu biçersin./Kişi ne ekirse onu görür/biçer. MNÖ 5644-5645, VI 41, FFT 11029-11030, EKE 166:4, RS s. 289
Ne ekersen onu biçersin.RS s. 328, İHS 3183, EKE 186:20, MNÖ 6446, Ş 3523, FFT 12727, ÖAA 2043

45- *Ne şöyle yavaş ol ki basılasın* (103/3212)
Ne inen yavuz ol ki asılasın

Ne yavuz ol asıl, ne yavaş ol basıl./Ne yavuz ol basıl, ne yavaş ol asıl. KMA, FFT 12794/Ne yavuz/aşkın/azgın ol asıl, ne yavaş/şaşkın/miskin ol basıl.İHS 1451, RS s. 330, EKE 188:11, ÖAA 2054, MNÖ 6489, VI 126, Ş 3559, FFT 12795

46- *Anun çünkü kız büyüdüğü zemân* (256/7405)
Ya erde ya yirde yaraşur hemân

On beşindeki kız ya erde ya yerde gerek./Kız yedi yaşından sonra ya erde, ya yerde. FFT 10849, KM, EA
Kızın on beşe geldikte kendin koca ara. FFT 10864

47- *Ne söz ki otuz iki dışden çıkar* (296/8904)
Hava anı niçe kulaga dıkar

Otuz iki dışten çıkan otuz iki mahlleğe yayılır./Bir ağızdan çıkan bin ağıza/bir dile/bir memlekete/bir orduya yayılır. RS s. 86, İHS 2736, FFT 3075, EHV, TS, ÖAA 610, MNÖ 1507, Ş 1121, Rs s.86

48- *Ki öksüz keser kendü göbegini* 49/1569
Özini bilür kâdı vü begini

Öksüz göbeğini kendi keser./Öksüz çocuk göbeğini kendi keser. RS s. 340, İHS 3991, MNÖ 6690, Ş 875, FFT 13210

49- *Her yimiş kim ola alurlar* 288/8632
Ya düşürür dıraht

Armut olmadan yere düşmez. TDK-1 s. 45

50-*Şu kimse ki sabr acısın çekmeye* 292/8770
...Bu âlemde tatlılığa irmeye

Sabır acı, meyvesi tatlıdır. /Sabır ağacı acıdır, amma meyvesi tatlıdır. RS s. 353
Sabır acı meyvesi tatlı. EKE 199:14
Sabır acıdır / acı ise de meyvesi tatlıdır.ÖAA 2180, MNÖ 6946, İHS 1505, FFT
13734
Sabır zordur, meyvesi tatlıdır.

51- Ne kim sâbit olduysa bitmişdürür 143/4491
Kopan her nesneyse yitmişdürür

Sâbit olan nâbit olur./ Sabit olan nabit olur. FFt 13764, EKE 200:7, MNÖ 6959,
ET³⁶ 1484

52- Sabır eyleyenler selâmet bulur 291/8732
Şitâb ehli dâim melâmet olur

Sabrın sonu selamettir. / Sabır selamet, ivmek melamet. EKE 200:3
Sabır selamet, ivmek/acele melanet/tir/nedamettir.MNÖ 6951, Rs s.353,
AME, TDK-1 s. 183, FFT 13746

53- Heman sözdürür söz ulu nesnedür 109/3402.
Söz incüsi katında ne nesnedür

54- Sözi söz açar kulağı ur bana 92/2864
Ki bir hoş hikâyet diyeyim sana

Söz sözü açar.TDK-1 s.189, FFT 14541, EKE 212:6, RS s. 371, ÖAA 2301/Söz
sözü açar, söz de tabakayı açar. FFT 14541, MNÖ 7318, RS s. 371, CÇ³⁷/Söz
sözü açar, söz de muhabbeti/uykuyu. RS s. 371

55- Süni ok yarasına hoşluk gelir 110/3443
Evet dil yarası onulmaz kalur

Süngü, ok yarası iyleşir, dil yarası onulmaz./Dil yarası unulmaz/onulmaz.MNÖ
2625, ON, FFT 5210, EKE 71:15, RS s. 139 / Dil yarası bıçak yarasından
acıdır. RS s.139, AR

56- Uykuya küçük ölüm didiler 67/2072
Nedür vechini diyelüm didiler

³⁶ ET: Ebuzziyâ Tevfik, Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye, İstanbul 1885

³⁷ CÇ: Celâl Çelik, Kars Atasözleri, Kars 1939-1940

Uyku küçük ölümdür./Uyku ölümün (küçük) kardeşidir.Ş 859, RS s.396, Ts, HKK, İHS 4205, FFT 15794, ÖAA 2452, AME, EKE 231:50, MNÖ 7860
Uyku küçük ölümdür. /ET 860, İHS 4204, FFT 15793, NK, EKE 231:49, MNÖ 7859

57- Velîkin kazâ gökden iner yire 97/3027
Ki tâ her başa ne yazılsa ire

Yazılan başa gelir./Yazılan başa gelir. AEE, FFT 16572, EKE 241:27

58-Egerçi yazılan yuyulmaz velî 75/2329
...Kişi ihtiyârın gözetmek gerek

Yukarıda yer alan atasözlerinin günümüze gelinceye kadar ufak tefek değişikliklere uğradığı, bu değişikliklerin büyük bir bölümünün, ifade ediş biçiminde olduğu görülmektedir. (yapının değişmesi, kelime sayısının artıp azalması gibi...) Buna rağmen anlam korunmuştur. Türkçeye girmiş yabancı kelimeler de atasözlerindeki öz Türkçe kelimelerin başka kelimelerle yer değiştirmesine sebep olmuştur.

Ayrıca Murâd-Nâme manzum bir eser olduğu için, vezin ve kafiye zorunluluklarından dolayı kullanılan bazı atasözlerindeki bazı kelimelerde değişiklikler yapılmıştır.

Aydın Oy, zaman içinde atasözlerinde meydana gelen kelime değişikliklerini altı başlık altında değerlendirir: “a-Dilin değişimine bağlı kelime değişikliği, b-Görgüye bağlı kelime değişikliği, c-Din ve Töre ile ilgili değişiklikler, Giyim-Kuşama bağlı kelime değişiklikleri, d-Uygarlığa bağlı kelime değişikliği, e-Ağız özelliklerine bağlı kelime değişiklikleri.”³⁸ Saim Sakaoğlu ise a-İlk örneklerden günümüze kadar görülen değişiklikler, b-Türk şiveleri arasında görülen değişiklikler, c-Anadolu ağızlarında görülen değişiklikler şeklinde sıralayarak, bu değişikliklerin, a-Yeni girilen din ve kültür muhitlerinin tesiri, b-Yaşama tarzının değişmesi, c-Dilde görülen tabii değişme, d-Sanatkârâne söyleyişe yeniden müracaat etme” gibi sebeplerle izah edilebileceğini ifade eder.³⁹

Murâd-nâmede yer alan atasözlerinde, kelime ve sözdizimi değişiklikleri ve ifade farklılıklarında tarihe ve coğrafyaya bağlı kültürel değişikliklere ve özellikle sözlü geleneğin temel üslubu olan nazma ait özellikler dikkat çekmektedir. Nitekim atasözleri biçim özellikleri bakımından incelenmeye başlandığında, öncelikle nazım unsurlarından hareket edilmiş, atasözlerinin ilk şekillerinin nazım olduğu fikri savunulmuştur. Sözlü edebiyat mahsullerinin

³⁸ Aydın Oy, Tarih Boyunca Türk Atasözleri, İstanbul 1972, s. 104-106

³⁹ Saim Sakaoğlu, “Atasözleri ve Deyimlerimizdeki Yabancı Kelimeleri Türkçeleştirebilir miyiz ? , I Uluslar arası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs 1983, Eskişehir 1987, s. 255-261

bugüne taşınmasındaki en önemli faktör, şüphesiz ahenk unsurları dediğimiz nazım unsurlarıdır.

Yapılan bu çalışma ile Murâd-nâmede yer alan atasözlerinin hemen hepsinin bugün de kullanıldığı tespit edilmiştir. 9, 18, ve 19 numaralı atasözlerinin tam karşılıkları bulunamadığı için yer verilmemiştir. Türk kültürünün önemli yapı taşlarından olan atasözlerinin, oldukça uzun bir zamanın tecrübeye dayalı verimleri olarak, çeşitli dönemlerin farklı üsluptaki eserleri içinde de kullanılarak bugüne dek gelmeleri, kültürel zeminin güçlü dokusunu göstermektedir.

Abstract : Murâd-Nâme is a Turkish translation of Kabus-Nâme, a nasihat-nâme (written document by way of advice) and a prose written in Persian, made by Bedr-i Dilşâd in the year of 830/1427 Murâd-Nâme, is a mesnevi, poems made up of rhymed couplets and each coupled being of a different rhyme dedicated to Sultan Murâd II. It was translated to Turkish by Bedr-i Dilşâd one more time after 350 years from the original publication date. Because it is a nasihat-nâme, proverbs were employed in Murâd-Nâme. In addition, today's equivalents of these proverbs and their uses were determined and a general evaluation was made.

Key Words: Bedr-i Dilşâd, Murâd-Nâme, proverbs,

Kaynakça

- Âgâh M., Atalar Dilinden, İstanbul 1928
Ahmet Mithat Efendi, Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye, İstanbul 1871
Ahmet Nazîf Efendi, Ukudü'l-Leal fi Tercemeti'l-Emsâl, İstanbul, 1722Ahmet Vefik Paşa, Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye, İstanbul 1852
Baha A., Halk Bilgisi Haberleri, No: 22... İstanbul
Bedr-i Dilşâd, ...Murâd-Nâme, Millî Kütüphane, (69471976) Fahri Bilge Koleksiyonu, No: 70, Mikrofilm No: A 5007
Çelik, Celâl, Kars Atasözleri, Kars 1939-1940
Çelebioğlu Âmil, "Kabus-name Tercümesi Murad-name'ye Dâir", Türk Kültürü, Ekim 1978, sa: 192, s. 719-728
Çobanoğlu Özkul, Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü, Atatürk Kültür Merkezi Başk. Yay. Ankara 2004, Söz Başı
Dîvânü Lûgati't-Türk Dizini "Endeks" Çev. Besim Atalay, 3. Baskı TTK Basımevi, Ankara 1991
Ebuzziyâ Tevfîk, Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye, İstanbul 1885
Eyüpoğlu, E. Kemâl, Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, İstanbul 1973
Hüseyin Kâzım Kadri, Türk Lugati, 1927-1928
İbrahim Şinâsi, Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye, İstanbul 1864, 1871
İzbudak Veled, Atalarsözü, Ankara 1936Kadri Hüseyin Kâzım, Türk Lugati, 1927-1928
Kaşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugati't-Türk, 1071

-, Dîvânü Lûgati't-Türk, Çeviri Uyarlama Düzenleme Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever, Kabalcı Yay. Birinci Basım İstanbul 2005
- Kırımlı Sâdi G., Atalar sözü, İstanbul 1939
- Kocaoğlu, Timur, Modern Dilbilim Açısından Divanü Lugati't-Türk'e Bir Bakış, Dîvânü Lugati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri, 7-8 Mayıs Türksoy, TDK Yay. 1999 Ankara
- Yurtbaşı, Metin, Sınıflandırılmış Türk Atasözleri, Özdemir Yayıncılık, Ankara 1994
- Özün, Mustafa Nihat, Türk Ata Sözlere, İstanbul 1952
- Oy, Aydın, Tarih Boyunca Türk Atasözleri, İstanbul 1972
- Soysal, Ragıp, Türk Atasözleri Ankara 1971
- Sakaoğlu, Saim, "Dîvânü Lugâti't-Türk'deki Atasözlerinin Anadolu'daki İzleri", Dîvân ü Lugâti't Türk Bilgi Şöleni Bildirileri, Türksoy Yay. 7-8 Mayıs 1999, Ankara,
- Soykut, İsmail Hilmi, Türk Atasözü Hazinesi, İstanbul 1974
- Tekezâde M. Sâid, Durûb-ı Emsâl-i Türkiye, Yahut Atalar Sözü, İstanbul 1985
- Türk Dil Kurumu Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, Ankara 1963-1972
- Tülbentçi Feridun Fâzıl, Türk Atasözleri ve Deyimleri, İstanbul 1963
- Yüknekî Edîb Ahmet, Atabetü'l-Hakayık
- Zeyneli H., Azerbaycan Atalarsözü, Azerbaycan Tedkik ve Tettebbular Cemiyeti Bakü